

Juliana van Cornillon, Urbanus IV en de oorsprong van Sacramentsdag

Jean-Pierre Delville

Men kan de zin en de oorsprong van het feest van Sacramentsdag, dat in het bisdom Luik werd ingesteld in 1246, niet begrijpen zonder het historisch kader te schetsen waarin het ontstaan is. Buiten deze context zou het initiatief tot deze viering, die we te danken hebben aan Juliana van Cornillon (1192-1258), anekdotisch blijven en enkel de originaliteit van deze heilige vrouw aantonen. Juliana beantwoordt echter aan een verwachting van de christenen van haar tijd zelfs al choqueeerde zij sommige anderen. Door haar antwoord op de tekenen des tijds, schudt zij vandaag ons geloof nog steeds wakker.

1. Van de eucharistie-talisman tot de eucharistie-reële aanwezigheid (9de-12de eeuw)

Vóór de 13de eeuw¹ maakte de eucharistie het voorwerp uit van twee tegenstrijdige benaderingen: een volks wantrouwen en een theologische en spirituele waardering. Deze dubbele beweging heeft wellicht een gemeenschappelijke oorsprong, namelijk de materialisering van de eucharistie vanaf de 5de eeuw. Vanaf deze tijd werd, naar analogie met de heidense cultus van de natuur, de hostie vaak beschouwd als een soort talisman die men op zich kon dragen om te worden beschermd of om te communiceren in geval van gevaar. Paus Gregorius de Grote verhaalt zonder verpinken het gebaar van de heilige Benedictus, die op een dag de hostie legde in de kist van een overleden monnik, om zijn intrede in het eeuwig leven te begunstigen.

Deze fel materiële perceptie van de eucharistie zal als reactie een theologische reflectie uitlokken, met de bedoeling de spirituele waarde van de eucharistie te benadrukken. Sommigen, zoals Paschasius Radbertus, preciseren wat de betekenis is van de reële aanwezigheid van het lichaam van Christus in het sacrament; anderen, zoals Christian van Stavelot, ontwikkelen de symbolische rijkdom van de eucharistieviering. In het Waalse gedeelte van het huidige België, dat toentertijd voor het grootste deel onder het bisdom Luik ressorteerde, ontwikkelt zich op bijzondere wijze een theologie van de eucharistie. Voor de 10de eeuw moeten we Rathier van Lobbes aanhalen, die later bisschop van Verona wordt, en Hériger van Lobbes. Tijdens de 11de eeuw verzet Adelman van Luik zich tegen de eucharistische ketterijen van Berengarius van Tours. In de 12de eeuw dringt Algerus van Luik, monnik van Cluny, aan op de noodzaak van het geloof in het mysterie van de eucharistie. Rupert van Saint-Laurent, later abt van Deutz, benadrukt de bestaansreden van de eucharistie als voedsel voor het nieuwe leven van de mens en als instrument van zijn vergoddelijking. Men kan zich afvragen of deze theologische herwaardering geen religieuze praktijk op twee versnellingen met zich meebracht: de bovennatuurlijke waarde die aan de eucharistie wordt toegekend, brengt bij de enen enthousiasme teweeg, en scepticisme bij de anderen.

---

¹ Een eerste versie van dit artikel verscheen onder het titel: *Juliana van Cornillon en de oorsprong van Sacramentsdag*, in *De eucharistie in het hart van de kerk en voor het leven van de wereld*, ACCO, Leuven, 2003, 191-208. Men vindt een voorstelling van heel deze problematiek en een verwijzing naar de exacte bronnen in het werk van F. BAIX en C. LAMBOT, *La dévotion à l'eucharistie et le VIIe centenaire de la Fête-Dieu*, Gembloux, Duculot, 1946.

Men stelde bij de christenen een zekere vrees vast om te communiceren en een twijfel omtrent de waarde van de eucharistie. Het meest uitgesproken wantrouwen komt vanwege ketterse groepen, in het bijzonder de katharen. Dezen contesteren de rol van de hiërarchische Kerk en willen een gemeenschap van zuiveren; ze hebben dus de neiging materiële tekenen, zoals de sacramenten, te devaloriseren. De lokale Kerk voelt zich bedreigd door deze stromingen; de instelling van een feest van de eucharistie is een expliciete reactie op dit gevaar. Maar het christelijk volk zelf trekt barrières op rond de eucharistie en omgeeft ze met een eerbiedige schroom. Daar de clerus, op straffe van heiligschennis, aandringt op de noodzaak in staat van genade te zijn bij het communiceren, denken vele mensen dat ze eerst moeten biechten en dat verhindert hen regelmatig te communie te gaan. De heilige Hildegard van Bingen (1098-1179) ging bijvoorbeeld slechts één maal per maand te communie, hoewel ze elke eucharistie met een mystieke intensiteit bijwoonde.

2. Het eucharistische reveil van de 13de eeuw

De afstand die ontstaan was door een misplaatst respect tegenover de eucharistie, begon in de 13de eeuw reacties uit te lokken. Het Vierde Concilie van Lateranen vraagt in 1215 aan de christenen om minstens één maal per jaar te communiceren, tijdens de paasperiode. Onder impuls van de nieuwe spirituele bewegingen, vraagt men naar de hostie te kijken, als men niet communiceert: de eerste getuigenis van dit gebruik vinden we in de synodale statuten van de bisschop van Parijs, Eudes de Sully, uitgevaardigd tussen 1196 en 1208. De achtergrond van deze benadering is de herontdekking van de persoon van Christus, van zijn menselijkheid, zijn passie en verrijzenis. De figuur van God wordt tijdens de 13de eeuw vermenselijkt; de christenen herontdekken de Jezus van de evangelies. Dat ziet men heel duidelijk in de kunst van die tijd: Christus wordt voorgesteld als een serene man, de ideale mens. Franciscus van Assisi (1182-1226) is de getuige bij uitstek van deze vurige evangelische spiritualiteit. Deze herwaardering van Christus wordt nog begunstigd door de kruistochten die het christelijk volk van het Westen rechtstreeks in contact brengen met het land van Jezus. De kruisvaarders brengen er talrijke souvenirs en min of meer authentieke relikwieën uit mee. De beroemdste christologische relik wordt meegebracht door de heilige koning Lodewijk tijdens de vierde kruistocht. Het betreft de doornenkroon van Christus, waarvoor hij een reliekschrijn laat oprichten dat zo groot is als een kerk: de Sainte-Chapelle in Parijs. Denken we ook aan het Heilig Bloed dat naar Brugge werd gebracht door de graaf van Vlaanderen. Dit moet in verband worden gebracht met een andere mythische relik, die overal gezocht werd, maar nooit gevonden is, en waarvoor heel de 13de eeuw in staat van paraatheid was: de beker van het Laatste Avondmaal waarin Jozef van Arimatea het bloed van Christus op het kruis zou opgevangen hebben. Het betreft de Heilige Graal. Het verhaal werd populair door de “verovering van de Heilige Graal”, dat in het cisterciënzermilieu van 1214 tot 1227 werd samengesteld. Maar er bestaat een nog beroemder relik, die men nochtans gemakkelijk kan vinden: het lichaam van Christus zelf, dat mysterieus aanwezig is in de eucharistie. Dat is de overtuiging die Juliana de Cornillon bezielt en die ze wil delen. De eucharistie naar waarde schatten, wil dus zeggen: Christus ontmoeten, spiritueel en lichamelijk.

3. De actie van Juliana van Cornillon (†1258) ten voordele van de eucharistie

De biografie van Franciscus van Assisi, Thomas van Celano, schreef dat “Franciscus van Frankrijk hield omdat Frankrijk het lichaam van Christus liefhad”. Deze eigenaardige opmerking doet verstaan dat de zorg voor de eucharistie in Frankrijk sterker leefde dan elders; men stelt inderdaad vast dat de voornaamste voorstanders van de instelling van een

feest van de eucharistie in Luik uit het Franse milieu komen. Onder hun impuls gaat het christelijk volk de eucharistie herontdekken en zich eigen maken. Het gaat dus niet om een theologische stroming, maar om een concreet initiatief dat vooral door vrouwen werd genomen. Het werd ondersteund door de nieuwe religieuze bewegingen, cisterciënzers, dominicanen en franciscanen.

Ogenschijnlijk was er niets dat Juliana² voorbestemde om tussen te komen in deze spirituele stroming. Ze werd geboren in Retinne, nabij Luik, rond 1192. Ze was al vroeg wees en werd opgenomen in het weeshuis van Cornillon, aan de poorten van de stad. Ze genoot er een verzorgde opvoeding: haar biograaf vertelt dat ze heel de bijbel in het Latijn en het Frans las. Ze nam er intens deel aan het leven van de religieuze gemeenschap van mannen en vrouwen die zieken verzorgden. Van jongs af aan vertoonde zij een grote liefde voor de eucharistie en wilde er zo vaak mogelijk aan deelnemen en communiceren. Gedurende twintig jaar kreeg zij steeds hetzelfde visioen: ze zag voortdurend een volle maan, waaraan een deel ontbrak. Men kan er het symbool van de hostie in herkennen, op het moment van het breken van het brood. Maar door veel te bidden, ontdekt Juliana er het symbool van de Kerk in, die nood heeft aan een feest ter ere van het lichaam en het bloed van Christus. Juliana wordt in deze overtuiging gesteund door haar vriendin Eva, kluizenares in Saint-Martin, die haar in contact brengt met Jean van Lausanne, kanunnik van deze kerk. Dank zij hem kan zij de dominicanen in Luik ontmoeten en hun provinciaal, de theoloog Hugo van Saint-Cher, die later kardinaal en gezant van de paus zal worden. Zo ontmoet ze ook Guiard van Laon, bisschop van Kamerijk en Jacques Pantaléon van Troyes, aartsdiaken van Kempen, die later paus zal worden onder de naam Urbanus IV. Na 1240 komt Juliana ook in contact met Robertus van Thourotte, de nieuwe bisschop van Luik, die haar initiatief met interesse onthaalt. Om het te promoten, stelde Juliana samen met de geestelijke van Cornillon een volledig liturgisch officie samen, met de teksten en gezangen voor metten, lauden, vespers en eucharistie³. Maar de religieuze activiteit van Juliana stuitte op veel weerstand. Ze was benoemd tot priorin van haar gemeenschap, maar irriteerde een deel van de religieuzen omdat ze de discipline strenger maakte en de regel van de H.

---

² Het leven van Juliana van Cornillon werd opgesteld kort na haar dood op basis van onmiddellijke getuigenissen, wat een groot historisch belang vertegenwoordigt en een goede graad van betrouwbaarheid van de vertelde gebeurtenissen. Het werd gepubliceerd in de *Acta sanctorum*, Aprilis, 1, Antwerpen, 1675, 437-477; en in *Fête-Dieu (1246-1996)*, 2. *Vie de Sainte Julienne de Cornillon, édition critique et traduction par Jean-Pierre Delville*, Université Catholique de Louvain, Publications de l'Institut d'études médiévales, Louvain-la Neuve, 1999; en in Anneke-B. MULDER-BAKKER, *Living Saints of the Thirteenth Century. The Lives of Yvette, anchoress of Huy, Juliana of Cornillon, author of the Corpus Christi Feast, and Margaret the Lame, anchoress of Magdeburg* (AWTC, 20), Brepols, Turnhout, 2011. Men vindt een bijgewerkte bibliografie alsook een substantiële samenvatting van het leven van de H. Juliana in *Fête-Dieu (1246-1996)*. 1. *Actes du Colloque de Liège, 12-14 Septembre 1996*, édité par André HAQUIN, *ibid.* De beschrijving van de overige manuscripten vindt men in C. LAMBOT, *Un précieux manuscrit de la vie de sainte Julienne du Mont-Cornillon*, in *Revue bénédictine* 79 (1969) 304-315. Zie ook J.-P. DELVILLE et J. COTTIAUX, *La Fête-Dieu. Eve, Julienne et la Fête-Dieu à Saint-Martin*, in *Saint-Martin. Mémoire de Liège*, Catalogus van de tentoonstelling geleid door Marylène Laffineur-Crepin, Luik, Editions du Perron, 1989, 31-52; J. COTTIAUX, *Julienne de Cornillon*, Luik, Carmel de Cornillon, 1993; J.-P. DELVILLE, *Les citations de l'Ancien Testament dans la Vita de Julienne de Cornillon*, in *Lectures et relectures de la Bible. Festschrift P.-M. Bogaert*, édité par J.-M. Auwers et A. Wénin (Bibliotheca Ephemeridum theologicarum lovaniensium, CXLIV), Louvain, Peeters, 1999, 393-420; J.-P. DELVILLE, *Claire d'Assise et Julienne de Cornillon*, dans *Mystiques et politiques. Une lecture de Bernard de Clairvaux, Claire d'Assise, Julienne de Cornillon, Edith Stein, Ety Hillesum et des sept Pères trappistes de Tibhirine*, Bruxelles, 2005, 45-79.

³ Deze werd teruggevonden en gepubliceerd door C. LAMBOT, *L'Office de la Fête-Dieu. Aperçus nouveaux sur ses origines*, in *Revue bénédictine* 54 (1942) 61-123; C. LAMBOT-J. FRANSEN, *L'Office de la Fête-Dieu primitive. Textes et mélodies retrouvés*, Maredsous, 1946. Vgl. ook J. COTTIAUX, *L'Office liégeois de la Fête-Dieu. Sa valeur et son destin*, Leuven-Luik, 1963; ook in *Revue d'histoire ecclésiastique* 58 (1963) 5-81, 405-459.

Augustinus als levensregel wilde opleggen. Ze irriteerde ook de burgerij van Luik, want ze wilde de controle over de financiën van het weeshuis onttrekken aan het toezicht van de stad: men verdacht haar ervan dat ze publieke middelen die bestemd waren voor de zieken, wilde aanwenden voor religieuze doeleinden. Tenslotte ontstemde ze ook de kanunniken en een deel van de clerus omdat ze een bijkomend feest wilde invoeren op de liturgische kalender die reeds druk bezet was en omdat ze onrechtstreeks hun nalatigheid wat betreft de eucharistie bekritiseerde.

4. De instelling van het feest van Sacramentsdag door Robertus van Thourotte (1246)

Ondanks de tegenstand, stelde de bisschop in 1246 het feest in van Sacramentsdag door een document dat werd gepubliceerd tijdens de jaarlijkse diocesane synode. Deze tekst bleef bewaard⁴. Hij begint met de essentiële dimensies van de eucharistie te definiëren:

“Bij de talrijke wonderen die de Heer (...) heeft bewerkstelligd, is er geen dat meer bewondering verdient dan hetgene waar Hij zich als voedsel geeft aan wie Hem vreest. Het is het onzegbaar Sacrament van zijn heilig lichaam dat Hij ons naliet als een kostbare herinnering, zodat Hij altijd aanwezig zou zijn in onze geest en zacht voor ons hart.”

Hij vindt dat de instelling van een feest van het heilig Sacrament gerechtvaardigd is ten opzichte van de dagelijkse missen:

“Wij zien dat de Kerk aan de heiligen, tot wie ze dagelijks bidt in litanieën, missen en gebeden, een feest toekent op een bepaalde dag van het jaar; is het dus niet meer dan juist dat de Heilige der heiligen op aarde een plechtige dag krijgt, die voorbehouden wordt om Hem bijzonder dank te betuigen?”

Deze aspecten benadrukken de waarde van de persoon van Christus, zijn zelfgave in de eucharistie en zijn eeuwige aanwezigheid bij ons, waarvan het sacrament de herdenking is. In deze optiek zijn de gelovigen uitgenodigd om de donderdag na het octaaf van de Drievuldigheid als een zondag te vieren.

“Ze bereiden er zich op voor door gebed, aalmoezen en andere goede werken, zodat men het waardig is deel te nemen aan de heilige mysteriën. Laat ons nochtans van deze communie geen verplichting maken, maar gewoon een raadgeving.”

Aan de andere kant, situeert het feest zich ook in een dramatisch klimaat van kerkelijke spanningen; het werd ingesteld:

“Om in de viering van dit heilig mysterie de perversiteit van de ketters te beschamen (...), om de gebreken, oneerbiedigheden en nalatigheden goed te maken die wij dagelijks bedrijven, door onvoorzichtigheid en gebrek aan ijver, in de viering van dit aanbeddelijk mysterie (...). Wij hopen dat met het oog op dit feest, God en Jezus Christus zijn Zoon zullen zwichten voor de zoenoffers en dat ze de schatten van hun barmhartige liefde zullen openen voor de hele wereld, die bedreigd wordt door een nakende schipbreuk.”

Deze tragische zijde van het feest herinnert aan het gekwelde klimaat van de 13de eeuw en de strijd die Juliana moest voeren voor de instelling van dit feest. Kort na de aankondiging ervan, werd de bisschop ziek. Toen hij op bezoek was in Fosses, voelde hij zijn einde naderen en liet hij het feest vieren in zijn aanwezigheid, voor hij zou sterven (16 oktober 1246). Op dat ogenblik begonnen de kwellingen voor Juliana. De nieuwe bisschop, Henricus van Gelre, had andere ambities. Bekommerd om militaire successen en politieke macht, vermijdt hij de bisschoppelijke wijding te ontvangen. Later zal hij door de paus op de

---

⁴ Deze is gepubliceerd in het Latijn en in het Frans door J.-P. DELVILLE, *Vie de sainte Julienne...*, 150-155.

vingers getikt worden voor geldverduistering. Zijn honger naar geld maakt dat hij in de gunst van de burgerij van Luik probeert te komen. Hij steunt hen in hun geschil met de priorin van Cornillon, laat de bidplaats van Juliana plunderen en stelt een nieuwe prior aan, die hij betaalt. Juliana kiest de weg van de ballingschap; zij zal blijven rondzwerven tot het einde van haar leven, beurtelings door verschillende bevriende gemeenschappen opgevangen; ze wordt eerst ontvangen bij de cisterciënzerinnen van Robermont, Val-Benoit en Val-Notre Dame van Antheit; daarna door de begijnen van Namen, vervolgens in de abdij van Salzennes en tenslotte in de kluizenarij van Fosses, waar ze in 1258 sterft. Ze wordt begraven in de cisterciënzerabdij van Villers-la-Ville, waar ze wordt vereerd als een heilige.

5. Uitbreiding van het feest door Hugo van Saint-Cher (1252) en Urbanus IV (1264)

Ondanks het feit dat Juliana er niet meer is, gaan de zaken verder in Luik. Eva, de kluizenares van de collegiale kerk van Saint-Martin, heeft de fakkel overgenomen. Haar kerk blijkt de nieuwe viering inderdaad te hebben overgenomen, terwijl op alle andere plaatsen de omzendbrief van de bisschop dode letter bleef. In 1251 komt Hugo van Saint-Cher, die naar Luik is gekomen als gezant van de paus, het feest plechtig vieren in deze kerk. In 1252 breidt hij het uit tot heel het territorium van zijn legatschap, dat heel het Germaanse Rijk omvat. De originele tekst van dit mandaat bleef bewaard⁵. Hij inspireert zich op de tekst van Robert van Thourotte, maar situeert de theologie van de eucharistie in het kader van het lot van de mens. Wanneer hij het heeft over het verschil tussen de menselijke verdiensten en de weldaden van God, schrijft hij:

“Het verschil tussen beide is groter dan dat tussen een dauwdruppel en de oceaan (...). Door zelf de gedaante van een slaaf aan te nemen en het vlees te verbinden met de goddelijkheid, heeft God de mens die uit slijk gemaakt werd, gelijk gemaakt aan de engelen. Voor de verlossing van de mens (...), vergoot Hij de onschatbare prijs van zijn bloed (...).”

De eucharistie is het hoogste teken en kenmerk van deze liefde.

“Hij heeft ons zijn lichaam zelf gegeven onder de zuivere sluier van het Sacrament (...). Hij wou dat wij, bij het eten van zijn lichaam, een blijvende herinnering zouden hebben aan zijn lijden (...). Tot wij de staat bereiken van volmaakte mens (...), door de bloem van de tarwe te eten en de zuivere wijn van zijn tafel te drinken in zijn koninkrijk; deze goederen worden ons, bij wijze van spreken, voorgesteld onder de schors van het sacrament, onder het stro van de letter en onder de sluier van het geloof.”

Hugo van Saint-Cher doet zo het heilzame aspect van de eucharistie ingang vinden en benadrukt de rol van het bloed van Christus. Hij preciseert de verhouding van het feest met het Laatste Avondmaal van de Heer,

“...waar onze Moeder de Kerk zich meer algemeen met de voetwassing bezighoudt en met de herinnering aan het lijden van de Heer.”

De dingen zullen in een stroomversnelling terechtkomen wanneer in 1261 de oud-aartsdiaken van Kempen, Jacques van Troyes, tot paus wordt verkozen onder de naam Urbanus IV. Hij beslist, misschien op aandringen van kardinaal Hugo van Saint-Cher en van Eva van Saint-Martin, om het feest uit te breiden tot de universele Kerk⁶. Hij werd daarbij naar alle waarschijnlijkheid gestimuleerd door het mirakel van Bolsena. Daar werd een corporale bevekt met het bloed van Christus dat uit de geconsacreerde hostie vloeide. Het kostbare

⁵ *Ibid.*, 160-165. Het origineel wordt bewaard in de schatkamer van de kathedraal van Luik.

⁶ É. AMANN, *Urbain IV*, dans DTC, t. 15, Paris, 1946, 2288-2295; Ezio FRANCESCHINI, *Origine e stile della bolla 'Transiturus'*, in *Aevum* 39 (1965), 218-243, hier 224-225.

lijnwaad werd snel overgebracht naar Orvieto, waar de prachtige kathedraal op korte termijn als reliekschrijn gaat dienst doen. Zo bracht de samenloop tussen de beweging die uit Luik vertrok en de Italiaanse gevoeligheid de paus ertoe om de plechtigheid van het lichaam en bloed van Christus uit te breiden tot de universele Kerk. Hij schrijft in de bulle *Transiturus*⁷, die het feest instelt:

“Toen wij vroeger nog een mindere waardigheid hadden, hebben wij begrepen iets wat door een goddelijke inspiratie geopenbaard werd aan enkele katholieken dat een feest van deze aard zou gevierd worden in de universele Kerk.”

Zo herinnerde hij aan de Luikse ervaring en aan de visioenen van Juliana. De bulle noemt het feest: “Sacrament van het lichaam en bloed van Christus”. Ze ontwikkelt een meer systematische theologie van de eucharistie, vertrekkend van het Laatste Avondmaal en van Christus die zijn lichaam en bloed geeft als voedsel en drank. Ze beklemtoont de “lichamelijke aanwezigheid van de Redder zelf”, die “in substantie aanwezig is met ons”. Zij introduceert een verrassende vergelijking, die ooit door Rupert van Deutz ontwikkeld werd:

“De mens is gevallen door te eten van de vergiftigde boom, de mens werd weer opgericht door te eten van de levensboom. Aan de eerste hing het lokaas van de dood, aan de laatste het voedsel van het leven.”

En na de argumentatie van Robert van Thourotte en Hugo van Saint-Cher te hebben overgenomen, wordt sterk aangedrongen op de voorbereiding van de gelovigen op het feest.

“... zodat ze het op die dag verdienen deel te nemen aan dit kostbare sacrament, dat ze het met respect kunnen ontvangen en daardoor een grotere genade bekomen.”

De Paus vroeg aan Thomas van Aquino een nieuw officie samen te stellen voor de plechtige viering van het heilig Sacrament; dit werd stapsgewijze ingevoerd in de universele Kerk, en bevat de welbekende liederen *Lauda Sion* en *Pange lingua*, dat eindigt met de strofe *Tantum Ergo*. Misschien is Thomas van Aquino zelf de redacteur van de bulle *Transiturus*⁸.

6. Een realisatie van de vrouwelijke spiritualiteit

Het officieel discours van de aankondiging van het feest weerspiegelt echter maar een deel van de realiteit. Er is een ander discours, afkomstig van vrouwen, dat de basis vormt van het feest en eerder door het feest spreekt dan erover te spreken. Dit discours is lichtjes aanwezig in het pauselijk document, wanneer de paus herinnert aan de inspiratie van enkele katholieken, die aan de basis liggen van het feest. Het is nog frappanter in de brief die Urbanus IV aan Eva van Saint-Martin⁹ stuurt op 8 september 1264 om haar de universele uitbreiding van het feest mee te delen en haar een exemplaar stuurt van het nieuwe liturgische officie. Deze brief vormt een gebeurtenis op zich, want het is blijkbaar het enige

---

⁷ Latijnse tekst van de bulle in *Bullarum, privilegiorum ac diplomatum Romanorum Pontificum amplissima collectio*, uitg. door C. Cocquelines, t. III, Rome, 1740, 414-416; in J. BERTHOLET, *Histoire de l'institution de la Fête-Dieu*, Liège 1746, Annexes; en in Ezio FRANCESCHINI, *Origine...*, 234-240, in kritische uitgave van de twee versies (11 augustus, naar de patriarch van Jeruzalem; en 8 september, naar alle bisschoppen) en een italiaanse vertaling. De hier vermelde zin verschijnt alleen in de versie van 8 september: F. BAIX - L. LAMBOT, *La dévotion à l'eucharistie*, 130-136; Ezio FRANCESCHINI, *Origine e stile della bolla 'Transiturus'*, in *Aevum* 39 (1965), 238-239.

⁸ Ezio FRANCESCHINI, *Origine e stile della bolla 'Transiturus'*, in *Aevum* 39 (1965), 227-229.

⁹ F. BAIX - L. LAMBOT, *La dévotion à l'eucharistie*, 136-138; en P. BROWE, *Textus antiqui de festo Corporis Christi*, Munster, 1934, 34.

publieke document dat een paus in de Middeleeuwen stuurde aan een vrouw, en dan nog aan een vrouw zonder officiële taak. Hij haalt de rol aan die Eva speelde:

“Wij weten, dochter, dat uw ziel vurig verlangde dat een plechtig feest van het hoogheilig lichaam van onze Heer Jezus Christus zou worden ingesteld in de Kerk van God (...). Verheug u want de almachtige God heeft het verlangen van uw hart ingewilligd. De volheid van de hemelse genade heeft het verlangen dat uw lippen hadden uitgesproken, niet teleurgesteld.”

Het is inderdaad een vrouwelijke kijk op de eucharistie die het feest van het heilig Sacrament teweeg bracht. Wanneer men het leven van Juliana leest, merkt men inderdaad dat het zich vooral in een vrouwelijke wereld afspeelt en evolueert: begijnen, kluizenaressen, echtgenotes, cisterciënzerinnen, gasthuiszusters, abdisen, een gravin, ... De spiritualiteit van Juliana kan niet begrepen worden buiten dit netwerk van relaties. Onder de gezellinnen van Juliana tellen we Isabelle van Hoei en Eva van Saint-Martin; maar hier moeten we ook haar tijdgenotes aan toevoegen, die vanuit eenzelfde geest deelnemen: de heilige Maria van Oignies (†1213), Christina van Sint-Truiden (†1224), Ivetta van Hoei (†1228), Ida van Nijvel (†1231), Hadewijch van Antwerpen (†ca.1240), Lutgardis van Tongeren (†1246) Margareta van La Ramée († voor 1250), enz. Dit zijn de bekendste namen van deze “mulieres religiosae”, deze religieuze vrouwen, voor wie Maria van Oignies op haar sterfbed bad¹⁰.

We zouden vier specifieke kenmerken kunnen aanduiden van deze vrouwelijke gevoeligheid voor de eucharistie. Eerst wordt de eucharistie beleefd als een bevoorrechte ontmoetingsplaats met Christus: het lichaam van Christus ontvangen brengt voor de vrouw een zeker loskomen van haar lichaam met zich mee; 2. de vrouw wil zich voeden met het lichaam van Christus, ze maakt zich los van materieel voedsel; 3. ze maakt zich los van het werk om zich te wijden aan het sacramentele en spirituele leven, waarin visioenen en profetische woorden hun oorsprong vinden; 4. ze verovert een nieuwe plaats in de Kerk door het beoefenen van de naastenliefde en haar invloed op de liturgie. Elk van deze punten gaat samen met een zekere afstand nemen tegenover de traditionele positie van de vrouw in de maatschappij. Laten we elk van deze punten illustreren met kenmerkende voorbeelden uit het leven van Juliana.

6.1. Het loskomen van het lichaam uit liefde voor Christus

De keuze voor de liefde voor het lichaam van Christus gaat gepaard met een loskomen van het lichaam van de vrouw, dat tot uiting komt door versterving en penitentie, boete, kastijding. Zo kan Juliana zich beter concentreren op Christus en hem volgen gedurende heel het liturgisch jaar; ze vergezelt Hem spiritueel door het pasgeboren kind Jezus met Kerstmis te wiegen, door met Hem te lijden, door in zwijm te vallen bij zijn Hemelvaart¹¹. Zij bereikt een ware mystiek van het genot, waarvan deze passage getuigt¹²:

“Op een dag lag Juliana op de slaapzaal van het huis en brandde van goddelijke liefde; ze kon aan alle geestelijken deze passage van het Hooglied (5,8) zeggen: "Ik bezweer u, dochters van Jeruzalem, als u mijn lief vindt, zeg hem dat ik ziek ben van liefde!" Zij lag op haar bed, enkel omwille van haar smachtend verlangen naar *goddelijke liefde*, maar de zusters van het huis dachten dat ze aan een lichamelijke ziekte leed.”

6.2. Loskomen van voedsel voor het eucharistische brood

¹⁰ F. BAIX - L. LAMBOT, *La dévotion à l'eucharistie*, 74.

¹¹ *Vita beatae Julianae*, boek I, 18 en vlg.

¹² *Vita beatae Julianae*, I, 26.

Voedsel is een van de domeinen die gewoonlijk voor de vrouw is voorbehouden. De “religieuze vrouwen” verzaken er zoveel mogelijk aan. Zo vast Juliana erg veel, zodat ze vaak flauwvalt¹³:

“Ik zou er nog aan toevoegen dat toen zij eens een vriendin van haar bezocht, zij haar eigen eten meebracht. Ze nam wat erwtes mee, zo weinig dat ze niet zouden volstaan om een duif één keer mee te voeden; men bracht ze haar, op het uur van de maaltijd, gekookt in water, zoals ze had gevraagd: dat was haar feestmaal tijdens een heilige maaltijd, dat waren haar lekkernijen.”

Maar zij deed dat om zich beter te concentreren op het spiritueel voedsel, de communie¹⁴:

“Wanneer ze het heilig lichaam van Christus ontving, haar enige liefde en haar enige uitverkorene (...) was ze vervuld van zo'n grote en overvloedige dauw van gratie en zalving van devotie dat haar ziel smolt als was in het vuur en dat haar geest bezweek in haar (...). Ze wou in stilte vertoeven gedurende minstens één week, en tijdens die dagen verdroeg ze geen bezoek, van om het even wie, tenzij in hoogste nood of voor een dringende zaak (...). Ze zei zelf aan de zusters die haar eten brachten dat ze haar gedurende een maand absoluut geen voedsel moesten brengen.”

Het verlangen zich te voeden met de hostie vindt men terug bij alle religieuze vrouwen, in het bijzonder Maria van Oignies. De geconsacreerde wijn wordt ook erg gewaardeerd; Juliana communiceert met het heilig bloed volgens het visioen van een vrouw¹⁵. Dank zij deze intense beleving van de eucharistie verwerft de vrouw gezag in een domein dat gewoonlijk aan priesters was voorbehouden.

Laten we opmerken dat deze mystiek van de eucharistie gepaard gaat met een verlangen om de hostie te zien. Beoefende Juliana ook de aanbidding van het Heilig Sacrament? Haar biografie vermeldt het niet. Integendeel, we zien zelfs dat ze weigert dat men het Heilig Sacrament aan haar doodsbed brengt¹⁶. “Het is niet nodig”, zegt ze, “om in dit leven degene te zien die ik in het eeuwig leven zal aanschouwen”. Het visioen is dus ondergeschikt aan de werkelijke ontmoeting. Daartegenover zien we dat Juliana gevoelig is voor het feit of een kerk al dan niet de heilige reserve bezit¹⁷. Deze gevoeligheid veronderstelt een verering van de eucharistie buiten de mis. Maar wat haar voor alles bezielde, was het verlangen naar de communie en de vreugde ze te ontvangen.

6.3. Zich losmaken van het werk voor de extase en het profetisch woord

Stapsgewijs geven de “religieuze vrouwen” de handenarbeid op. Dit is kenmerkend bij Juliana die tijdens haar jeugd hard werkte op de boerderij van Cornillon; later moest ze zich onthouden van het werk, omdat ze te zeer uitgeput was¹⁸:

“Zo verviel Juliana, die nochtans nog jong was, in een grotere lichamelijke zwakheid; ze moest deze heel haar leven meeslepen en het is deze ziekte die haar ertoe verplichtte geen lichamenlijk werk meer te verrichten (...). Wat kon ze immers zeggen, indien het God behaagde haar van uiterlijk werk weg te halen opdat ze zich volledig zou wijden aan innerlijke daden, om nauwer aan Hem gehecht te zijn?”

Door deze weigering is Juliana onderhevig aan visioenen die haar geheimen onthullen. Dit geeft aan het discours van de zieneres een heel bijzonder gewicht, een zeker gezag¹⁹:

---

¹³ *Vita beatae Julianae*, I, 15

¹⁴ *Vita beatae Julianae*, I, 12

¹⁵ *Vita beatae Julianae*, II, 54. In Luik blijft men verder communiceren met de geconsacreerde wijn, tijdens de grote feesten, tot het einde van de 16de eeuw.

¹⁶ *Vita beatae Julianae*, II, 44.

¹⁷ *Vita beatae Julianae*, I, 22.

¹⁸ *Vita beatae Julianae*, I, 14.

“Telkens zij het lichaam van Christus ontving (...), onthulde Hij haar een nieuw geheim van zijn hemelse geheimen. Deze geheimen verborg zij, met een nederigheid die zo indiscreet was (als men dat kan zeggen) dat zij terecht met de profeet kon uitschreeuwen: Mijn geheim is van mij, mijn geheim is van mij!” (Jes 24, 16).

Het woord, waarop de vrouw in de Kerk helemaal geen recht heeft, bloeit met gezag op de mond van de “religieuze vrouwen” dank zij hun visioenen. Het is zelfs betrouwbaarder dan dat van mannen:²⁰

“Daar zij onderricht genoten had van degene die de mens de wetenschap onderwezen had (Psalm 93, 10), was zij zo goed thuis in de artikels over het katholieke geloof, dat ze daarover de geleerden en de Schriften niet moest raadplegen. Daar zij de zalving ontvangen had, had zij zo'n onwrikbaar fundament van het orthodoxe geloof ontvangen, dat ze soms zei dat ze, wat er ook gebeurde, nooit zou kunnen afwijken van het rechte geloof, zelfs al werd ze geconfronteerd met de valstrikken van een of andere ketterij.”

Haar visioenen staan rechtstreeks in verband met de hemel en voorspellen vaak de dood van vrienden of kennissen, het is een ware gave van profetie²¹. Maar tegelijkertijd doet haar ijver haar doorgaan voor een gekkin.

6.4. *Zich losmaken van een rol op de achtergrond voor een nieuw gezag*

Hoewel de religieuze vrouwen hun nederigheid met veel zorg bewaarden, wilden ze een rol spelen in de Kerk²².

“Christus, degene die de zwakken van deze wereld had uitverkoren om de machtigen te verstrooien (1 Kor. 1, 27), koos merkwaardig de nederige Juliana uit om deze taak te realiseren door haar op voorhand een teken te tonen en de betekenis ervan te onthullen. Zij bad voortdurend in aanwezigheid van de Heer dat zo iets zwaars en subliems aan een andere persoon zou worden toevertrouwd, die door zijn gezag deze zaak snel en perfect tot een goed einde zou brengen; zij kreeg als antwoord dat zij dit in elk geval zou moeten beginnen, en dat dit zou worden verder gezet door nederige mensen.”

Juliana oefent ook een zending uit van spirituele leiding, helderziendheid en medelijden met degenen die ziek zijn²³. Ze is spiritueel begeleidster van Eva²⁴, maar houdt zich met vele mensen bezig en velen vertrouwen haar veel toe²⁵:

Een begijn was ten prooi aan een vreselijke depressie. Zij was uitgeput door de goede werken die ze gewoon was te doen. Alles verveelde haar en ze was een ware last voor zichzelf. Deze vrouw kwam de “Dienares van Christus, Juliana, opzoeken en legde haar haar zielige situatie uit, die haar geest erg afmatte. De maagd van Christus deelde in haar verdriet en bad de Heer dat Hij haar zou bevrijden van deze aandoening, zowel lichamelijk als geestelijk. Dank zij haar gebed werd ze niet lang ontgoocheld, maar bekwam ze wat ze vroeg.”

Dit moreel gezag geeft krediet aan een meer officiële zending: de bevordering van een feest van de eucharistie in de Kerk. Juliana wijdt heel haar leven aan deze taak, die haar in een rol van hervormster van de Kerk duwt. Maria van Oignies had deze intuïtie al: haar biograaf en vertrouweling, Jacques van Vitry, schreef rond 1226-1229 dat: “de stem van de engelen aan Maria de belofte van een nieuwe plechtigheid onthulde”.

---

¹⁹ *Vita beatae Julianae*, I, 12.

²⁰ *Vita beatae Julianae*, I, 20.

²¹ *Vita beatae Julianae*, I, 26 en 21.

²² *Vita beatae Julianae*, I, 13.

²³ *Vita beatae Julianae*, I, 21 tot 25.

²⁴ *Vita beatae Julianae*, I, 30.

²⁵ *Vita beatae Julianae*, I, 36.

Door de eucharistie verwerft Juliana dus de zending om de Kerk te herstellen, die lijdt onder de rijkdom en de ambitie van de clerus: de woorden zijn afgemeten maar lopen soms over van passie onder de pen van de biograaf²⁶. Het ideaal is dat de vrouw een vooraanstaande rol zou hebben in de Kerk. Het moment is misschien nog niet gekomen; maar in een droom wordt hij op welsprekende wijze voorgesteld door het visioen van een vrouw, dat de biografie van Juliana afsluit; zij ziet Juliana in de hemel de mis van Christus dienen en ten volle deelnemen aan het priesterschap en zijn riten²⁷!

“Zij zag de Heer Jezus die de mis vierde met veel eerbied; zijn dienaar Juliana diende Hem met haar maagdelijke handen. De vrouw was verrukt en zag Juliana tot het altaar gaan; de hogepriester, bijgestaan door de maagd, liet haar dunken uit een prachtige beker!”

7. De gevolgen van de instelling van Sacramentsdag

Het is belangrijk te onderscheiden wat voortvloeit uit de geschiedenis van de instelling van het feest van het Heilig Sacrament en de gevolgen die dit initiatief met zich meebrengt. Deze zijn soms meer gekend dan de oorzaak ervan; we moeten echter vermijden deze ten allen prijzen te willen terugvinden in de oorspronkelijke gebeurtenis. Dat vermindert hun geldigheid niet, maar doet begrijpen dat ze voortvloeien uit nieuwe omstandigheden.

Laten we de twee elementen van het feest weerhouden die zich ontwikkelden na de dood van Juliana²⁸. Het eerste is de visuele aanbidding van de eucharistie, die later aanbidding van het Heilig Sacrament zal genoemd worden. In 1226 schrijft Jacques de Vitry over Maria van Oignies (†1213): “Op een dag, toen zij in aanbidding was, zag zij rond de pyxis die het Heilig Sacrament bevatte, de Zoon van de Maagd als een schitterend kind²⁹”. Deze episode wordt bevestigd door het bestaan vanaf het begin van de 13de eeuw van een gebed van aanbidding in aanwezigheid van het Heilig Sacrament. Tweede referentiepunt: de eerste miniatuur van het oudste manuscript van de *Vita* van de heilige Juliana, gedateerd rond 1280. Daar wordt Juliana voorgesteld in gebed, geknield voor de beker op het altaar. In dezelfde gedachtegang zegt de *Vita* van Marie van Oignies dat zij vroeg om na de eucharistie “ten minste de lege beker op het altaar te mogen aanschouwen”. Derde referentiepunt: de eerste gekende monstrans behoorde tot de zusters van Herckenrode en wordt gedateerd rond 1280. Men kan dus een dunne draad trekken van het leven van Maria van Oignies tot het einde van de 13de eeuw, om te getuigen van het bestaan van een contemplatie van de eucharistie: we moeten nochtans noteren dat het feest van het lichaam en bloed van Christus dit aspect niet privilegieert, maar eerder uitnodigt tot de rechtstreekse ontmoeting met Christus in de communie. Het bijkomstig element van de visualisering zal een meer centrale plaats innemen door het succes van de processies.

Dit is een ander element dat moet worden benadrukt. We vinden er geen enkel spoor van in het leven van Juliana. De oudste processies van het Heilig Sacrament die we kennen³⁰, zijn die van Sens in 1320, Doornik in 1323 en Hoei in 1324. Ze zijn een sociale aanpassing van de oorspronkelijke intuïtie. Een verandering vindt plaats: de visuele en communautaire dimensie van de eucharistische aanwezigheid van Christus in het christelijk leven haalt het

²⁶ *Vita beatae Julianae*, II, 10, 27 e.v., 35.

²⁷ *Vita beatae Julianae*, II, 54.

²⁸ Barbara R. WALTERS, Vincent CORRIGAN et Peter T. RICKETTS, *The Feast of Corpus Christi*, Pennsylvania University Press, 2006; *Fête-Dieu (1246-1996)*, éd. par André HAQUIN et Jean-Pierre DELVILLE, 2 vol., Louvain-la-Neuve, 1999; C.M.A. CASPERS, *De eucharistische vroomheid en het feest van Sacramentsdag in de Nederlanden tijdens de late Middeleeuwen*, Louvain, Peeters, 1992.

²⁹ F. BAIX et C. LAMBOT, *La dévotion à l'eucharistie*, 73.

³⁰ *Ibid.*, 87.

op de persoonlijke ontmoeting met Christus in de communie. De waardering van de eucharistie neemt een onverwachte wending: ze wordt een factor van sociale samenhang terwijl zij ten tijde van Juliana eerder een factor van sociale contestatie was. Sommigen opperden zelfs de hypothese dat de eucharistische cultus aan de oorsprong zou liggen van de corporaties: het zou gegaan zijn om in groep deel te nemen aan de processie en een kaars te dragen voor het Heilig Sacrament dat de ambachtslieden zich een leider kozen³¹. Vanaf de 16de eeuw werd de processie ook een factor van kerkelijke samenhang om zich te verzetten tegen de protestanten; zo vond men, met nieuwe middelen, een doel dat men reeds in de 13de eeuw beoogde, de strijd tegen de ketterij. Men stelt dus vast dat elke tijd de stichtende gebeurtenis op een eigen manier interpreteert en er onvermoede mogelijkheden uit put.

Besluit

In deze studie hebben wij de originaliteit willen nagaan van het initiatief dat Juliana van Cornillon lanceerde, om het te situeren in het kader van de tijd. We hebben gezien hoe haar vrouwelijke gevoeligheid de motor was van haar actie en heel de Kerk meesleepte op de weg van een meer innerlijke, meer christologische perceptie van de eucharistie. We hebben ook gezien welke weerstand ze ondervond in de maatschappij en in de Kerk.

Aan de andere kant hebben wij aangehaald welke verandering dit initiatief onderging in de loop der jaren en van welke herinterpretaties zij het voorwerp waren. We kunnen hopen dat wij vandaag gestimuleerd worden door de profetische geest van Juliana en door de nieuwe wegen die de christenen haar deden bewandelen om op onze beurt te ontdekken welke mogelijkheden onze tijd biedt³².

---

³¹ *Ibid*, 87, volgens G. ESPINAS, *Les origines de l'association*, 1, Lille, 1942, 1030-1031.

³² Cf. JEAN-PAUL II, *En 1246, votre lointain prédécesseur*. Lettre à l'évêque de Liège, Mgr Albert Houssiau, à l'occasion du 750e anniversaire de la fête du « Corpus Christi » (28 mai 1996) (http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/letters/1996/documents/hf_jp-ii_let_19960528_corpus-domini_fr.html). BENOIT XVI, *Audience générale*, 17 novembre 2010, cf. : http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/audiences/2010/documents/hf_ben-xvi_aud_20101117_it.html.